

ДОКУМЕНТИ
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ
„ЧЕРКАЩИНА КРІЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ”¹

Інтерв'ювання респондента

1. **Дата запису: 01.11.2014**
2. **Дата розшифровки: 19.11.2014**
3. **Кореспондент: Палієнко Алла Андріївна**
4. **Респондент: Палієнко Євгенія Харламівна (рік народження: 1934, адреса проживання під час окупації: хутір «Пробуждение», Дубровинська сільрада, Мамлютський район, Північно-Казахстанська обл.)**

Респондент: «З нашого Чигиринського району – (задумалась), – ось почитаю стіки сімей...чотирнадцять, ану одна, дві, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, чотирнадцять- (пауза)-, п'ятнадцять-(пауза)–. У сороковім році 15 сімей із Чигиринського району виїхали по переселенню у Сєверо-Казахстанську область, ну я ж не знаю чи там, ну там же компенсували дорогу, якісь там підйомні ж давали, от, ну я ж, це воно ж не нужне все по-моєму. Приїхали ми весною у травні місяці, приїхали розсилили нас тоже по квартирах і зразу начали будуваться, був колективний... дали землі, колективний огород такий був, оці всі 15 сімей там обробляли, тоді тим урожаєм поділилися і до зими устигли ж ото обладнать під житло, щоб можна було проживать – половину хат. І жили по дві сім'ї у кожній хаті. Перезимували, от, а весною начали добудовувать хати, а уже 22 червня об'явили війну і ото ж дід пішов на фронт, потім, ото ж, похоронка, от, я ж пішла в школу у сорок– (задумалась) – першим році...»

Кореспондент: « Скільки тобі тоді років було?»

Респондент: «Було вже мені, було вже вісім років почитаї, тридцять четвертий, тридцять п'ятий, тридцять шостий, тридцять сьомий, тридцять восьмий, тридцять дев'ятий, сороковий, мммм, сороковий, от, а в сорок першим я пішла в школу, то ото ж мені було трошки, нууу, у березні мені вийшло сім років, да, тоді ж оце квітень, травень, червень, липень, серпень і вересень, ну десь вісім років і 5 місяців як я пішла в школу. Ну, ото ж получили похоронку, мммм, бабушка працювала, ну, у полі працювала і в сорок другим ото ж німців депортували і жили в нас на квартирі німці зиму, а тоді тоже вони...»

---

¹ Історико-соціологічний центр „Черкащина крізь призму усної історії” з 2013 року функціонує при кафедрі історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету. Одним із пріоритетних напрямів діяльності Центру є усна історія як джерело і метод дослідження повсякденного життя Черкаського регіону в період Другої світової війни (1939-1945 рр). Інтерв'ю з очевидцями тих подій пропонується Вашій увазі.

Кореспондент: «Скажи, звідки їх депортували?»

Респондент: «Із Криму. О, і кажуть, це була дуже так трагедія страшна. Значить об'явили депортацію і кожному тільки з собою взяти 20 кілограм грузу на кожному значить, ммм, людину 20 кг грузу й не більше і за 24 години оце все значить їх за 24 об'явили, за 24 години оце їм зібратися було і 20 кг грузу. Усе залишили, уся їхня скотина ревла, там таке робилося, в'яли по вулицях ходили скот, там, свині, вобшем все залишено на призволяще, бо людей вивезли всіх.

Ну, перезимували вони і почали будувати собі такі дернові хати – (пауза)–, хто багатший був, а то жили просто в землянках, отако в ряд повикопували над озером землянки і жили в землянках. Значить гонили їх на роботу зранку до вечора в колгосп, землі їм не дали. Це ж, це ж, розумієш історія велика, того ж ніхто не знає. Землі їм не дали, значить, ідеш на роботу – харчують і все.

Прийшла зима – у них не було нічого їсти, роботи ж не було, ніхто їм уже не варив, ніхто не пік хліба. А бабушка – моя мама пекла хліб, кожен день пекли хліб щоб це ж їх харчувать – німців – (пауза)– ну це я для тебе розкажу щоб був прип'юк, щоб нам осталося хліба, то мати мене заставляла терти картоплю і ото казан картоплі натру, мама ото повну піч хліба насажає, тоді собі хлібинок дві зоставить, бо там же получа вона муку, там дається стіки-то процентів прип'юку і стіки повинна ти здать хліба. І ото так ми жили, а німців тих бідних, якусь там похльобку їм варили, давали їм пайок. Настала зима, немає роботи, ніхто їм їсти нічого не давав, на вгороди землі їм не дали, за роботу ніхто їм нічого не платив. Хто був багатший шо було десь шось там якась матерія, там знаєш із собою взяли, у кого була там – міняли у людей на картоплю там, хліб, шо там вони міняли, а то з голоду, виморили голодом, щоб ти знала, просто виморили голодом.

До мене тоді не доходило шо це значить голод, розумієш, ну не знаю чого, ну до мене тоді не доходило шо таке голод – шо це таке страшне.

Ходили вони попрошайнічали, ходили вони як то кажуть – жибракували, але стіки ж нас тих там, стіки ж тих людей. Давали, давали, давали от, а хто міняв там, міняли: подушки, перини міняли там, ммм, якісь там, шо в них там було – якась одешинка, міняли. А моя бабушка, якась таки платтячко знаю шо таке, кремове, таке в цвіточок, шо вона виміняла, а то нічого. давали ми поки можна було, а тоді почали заціпаться, а вони так – хто дає, туди і йдуть...

Оце один такий випадок, це страшне, ну до мене чогось не знаю, чого ж це до мене в дитинстві воно не доходило. Не було нікого дома і воно бідне – такий худенький він був гармоніст, ото поки. Багато сімей, багатодітна родина - ну бідні вони були там, а сьоди приїхали не працездатні діти, не знаю чи їх п'ятеро було чи не знаю стіки і вони вже похоронили тих дітей усіх і він до нас. Чи він приліз чи він прийшов – знаю шо він у хату ліз на чотирьох. Ліз на чотирьох, а я ж його ше давай вигонить. Ну, розумієш, мати приказала, возмуцалася, шо доки ж вони будуть, нам же самим нема чого їсти, у таким

дусі і я ж під впливом матері ішла. І я ж його випихала, хотіла ж вигнати із хати, а він на чотирьох доповз – стояв шаплик, називався шаплик – такий отако дерев'яна така та і тако з ручками такими і ми наварили лушпиння корові - наварено було..., а він – як сьогодні бачу, упав коло того шапліка і отако пригорщами те лушпиння отако в рот (пауза), ужас! Ну, я не знаю, як він уже вийшов, як він виліз, я не пам'ятаю, знаю чи він додому доліз, чи... і помер, ну, помімаєш, якщо сильно голодний не можна ж їсти так, а воно ще й наковталося того лушпиння.

І оце в нас отако хата була і город – такий довгий город, а за городом така галявина була, ну так трава і кладовище під лісом – березовий ліс, околки називався. І понад тим лісом де оце кінчаються вже хати, от, це ж наша була хата, тоді Ковалів була хата, тоді Донченків тут, що вони тоже переїхали сюди і Сашина. Оце наша була четверта хата од дороги, ну, це ж скіки там було четверта. І оце ж понад лісом дорога і вони бідні як зимою, то саночками, а як літом то, ну, як ще не було снігу, то возиком, ото тарабанять там, ямку якусь вириють, ото закопували померших з голоду. Це, ужас, це я розстроюся отут розкажую. Це дуже... Я думала даже в газету написати, це така історія, ніхто цього ніде. Ось, я прожила тут і ніхто цього ніде не згадував, помімаєш, ніде я не зустрічала щоб хтось оце згадував.

Потім десь же ото такий був бій страшний на Кавказі, що чеченці наших різали, що якась там річка, не знаю яка, що кажуть була червона од крові от, таке як партизанщиною вони займалися чи як, я не знаю і їх Сталін висилив тоже в Сибір, то тих було сімей з 5 у нас чи 6, то німці виздыхали з голоду, до чого чесні – ні в кого ніколи нічого не вкрали. Це, ти в'являєш, здыхали з голоду, ну вони ні в кого, нічого не взяли. А чеченці зробили собі, це німці по одну сторону села ці викопали землянки і озеро да униз отак воно на горбі той, а в низ озеро, потім оце там ряд руських хат, тоді трошки отако переділено і напинався наш хуторок – українці 2 ряди хат, посередині дорога і знову ж так само у низ озеро так само. Така галявинка рівенька і озеро і на тій галявині тоже з дерна поробили собі житла оці чиченці і без криші. Накрите тіки гіллям і дірка і вони ото там то палять по черзі, топлять і ото чи сплять вони там на землі. Ото так вони жили. А потім частина оце ж майже все вони німці, вимерли з голоду майже всі, деякі осталися – оце та сім'я що в нас була залишилась, того що в них були усі дорослі: була тьотя Роза, Роза звуть - німкеня, тоді в неї був син Стефан і Ліда, по-моєму, вона невістка, мабуть руська, звуть було її, і дочка Фріда і син Роберт. Фріда ця – була старша за мене на год, а Роберт був десь із тридцять першого, а ті вже були жонаті, от. То хто був такий працездатний з німців, то їх забрали в Алма-Ату на шахти - майже всіх, де молоді, а тоді вони позабирали вже й своїх батьків допустім, от. І німців не залишилось, геть не залишилось німців у цьому посьюлку, як ми вже од туда виїжали, то німців вже нікого не було, ото всі – ті вимерли, а ті виїхали ото на шахти. А чеченці – падлюки, крали, виводили худобу у людей у других селах, ото виводили, різали і ото ж так жили і облюбували собі десь у лісі, там я й не була – кладовище і хоронили там по своїх обичаях. Оце так:

везуть труп замотаний у стіки то метрів там тканини – геть обмотаний і обличча, все все лежить і всьо. І жбани ото такі, може ти де бачила на мальнка такі ото ті, із ручкою кажуть вони ото носили їх на плечах ото – воду носили, ото в них такий обичай був, ото жбан вони несуть той і де вони хоронили. Тож кажуть викопають, десь підкопають, туди ото його, той труп, закидають і туди ж під стенку шоб на нього землю не кидать. А таку йому нішу викопають, ото закопували.

Ну, я вже тобі не скажу оце за чеченців, ми з ними не общалися, при том дітей чеченських не було, такі всі якісь дорослі були, були мужчини дорослі, от, а дітей я не пам'ятаю шоб ми десь спілкувалися з ними.

Їжі ото в нас було не багато, а потім ну як виживали, тоже ж може воно...працювали всі, а платить, ніхто, нікому нічого не платив, грошей, практично ж жили без грошей, оце ж так. Це ж велика історія – жили ми без грошей! Те шо вирощували на вгороді от, може там не знаю, перший год пшениці шось дали, може який запас пшениці, а потім ми оце там жили з сорокового року по сорок четвертий, в сорок четвертому, ммм, ну десь в кінці жовтня - в началі листопада, ми ж виїхали, ну, знаєш, тоді якимсь товарняком їхали сутками, не знаю стіки суток тим товарняком їхали до Харкова. До Москви – у Москві була пересадка от на Харків, тоді приїхали ми в Харків, як раз було одсвяткували тоді 7 й 8 листопада, тоді ж це ж було свято. Як раз відсвяткували 7 й 8, то я не знаю чи ми 9 чи ми 10 уже тут у Харків приїхали, а тоді на Кременчуг поїздом, от, а з Кременчуга посліднім пароплавом, а пароплав такий тоді був, таке колесо, таке ото... То уже начала замерзати вода, бачиш зараз же нема такого шоб у цей день вода замерзала, ну може ж це 8–10, може ми в Кременчугу десь 15 були це ж таке діло, ну факт той шо вже оце ж колесо обмерзало кригою, шо ми оце насилу доляпали до Вужина, а в Вужині була пристань, параходи приставали це ж траса була аж на Київ. Воно ж Дніпропетровськ-Київ, оце по Дніпру, ну на Дніпропетровськ, там же Запоріжжя мабуть, ну, оце таке шо я можу сказати.

Головне, шо чеченці – такий подлий народ, бачиш, зараз падлюки тут воюють і там наших людей різали, ну як партизанщиною ж видно займалися, я ж не могла тоді його, я ж таке чула тільки, шо їх депортували через те шо вони наших сильно винищили, там наших – нашу армію, наших солдатів. Тоді їх відсіля виселили. Отака історія!

А оце на окупованій – я ж нічого не знаю, знаю шо у нашій хаті, в нас жи ж хата залишилася в Вужині, то був штаб німецький, а під онію кришею жила тьотя моя. Ну, нічого такого поганого вона не розказувала, казала тіки шо таке безкультур'я, каже лежали верби чи не знаю які у дворі, а вони каже прям ото штани поскидають і в туалет не йдуть, а прям під ту деревину сідають (сміється), а тьотя: «Ой, каже, свині такі.», а він, каже, один почув, та, каже, як присів: «Хто, швайн, хто швайн?» (сміється). Не знаю, як воно, но це таке шо мені розказували, а так я ж не знаю, знаю шо (пауза) бабушку, як воно, яким чином, уже як ми приїхали, та розказувала шо, як партизанську сім'ю, а чого до їх придерлися, то бабушка, ну вона активістка така була і от така бач. Таких

активісток у той час, що й дітей жи ж учили, помімаєш. Така баба ходила десь і з прапором там от. То на неї десь чуть не вбили, то вона ото десь узяла іконку ж десь перед тими німцями та ото так осталися вони живі, а так я подробиць, хм, не знаю.

Були ж у Вужині поліцаї були, от, були поліцаї, ну це по розказах у нас по сусідству, по-сусідству, (це тоже, може воно цікаво), по сусідству у нас були, ну, штундісти, а як на їх, ну, «штунде» ми на них казали. Яка в них віра, ну, я ж його не знаю, яка в їх віра, ну вони празнували суботу – це в їх був вихідний у суботу і ми називали їх «штунде» і вони так оце, значить, у п'ятницю вони топлять, варять їсти, наварюють на суботу, на цілий день. До заходу сонця все роблять, у суботу вони нічого в руки не беруть, крім – доять корову, ну бо це ж таке треба подоїть корову, повхажувать за коровою, а так воно оце в штундистів і їхній син був поліцаєм – це ж Данило, він недавно ж тікльки помер, він довгий вік прожив, от. Але ж розказують, що він допомагав нашим, деякі повідомлення там важливі шо там, застерігав од Німеччини шоб ховалися, якщо знав шо будуть той, вобщем, всякі такі нашим сообщав, а як він не боявся - я не знаю, а після війни його судить. Так же його судили після війни, то оце тьоті Зої прабабушка, вона тоже активістка була – подруга моєї бабушки, недалеко жили, так вона поїхала в Чигирин на суд і відстояла його і його не судили, вона розказала і доказала який він, стільки він допоміг людям, армії, от. Ото такий був випадок, а то ж були і зрадники.. ну оце ж за одного, шо такий був, то його оправдали».

Спогади Климченко Марії Онисимівни

Климченко Марія Онисимівна народилась 21 листопада 1927 року в селі Мохнач тоді Полтавського повіту. Сім'я була бідною. Четверо дітей зазнали і голоду, і холоду, і що таке одні чоботи на чотирьох.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, батька забрали на фронт. Звідти він так і не повернувся.

Весною 1942 року по селу пройшла страшна звістка-молодь забирають до Німеччини на роботи. Найстрашнішим було те, що молодих хлопців і дівчат збирали місцеві чоловіки, що подались в поліцаї. Їх було всього чотири, але не жаліли нікого, навіть родичів здавали. Добре знаючи в якому дворі є хлопець чи дівчина, вони перевіряли все, лазили по горищах і погребях. Так що схватись було тяжко.

Так вломились до хати і бабусі. Дарма її ховали на печі під лахміттям. Молодий поліцай Андрій Плахота стяг з печі за коси і погрузив на підводу. Мати встигла кинути тільки невеликий вузлик з сухарями та піджачину.

Разом з односельцями, їх, переляканих, заплаканих привезли в Полтаву на станцію і погрузили в товарняки, де недавно возили вугілля. Повні вагони людей, духота, сморід, грязь – все це довелося витерпіти. Привезли їх до

великого міста і держали в великих приміщеннях. Між собою це місце називали розпридільником. Тут їх розділили за віком. Хто був повнолітнім і більш-менш здоровим, забирали на заводи, переважно на хімічні.

Тих, хто залишився, виставляли як живий товар на ярмарку. Приїжджали хазяїни і вибирали собі робітників. Вражало те, що заглядали навіть в рота на зуби, обдивлялись з усіх сторін. Бабуся була в свої п'ятнадцять мала ростом, перемазалась в вагоні. Як говорить: «Мала, грязна, перелякана. Залишилась майже сама, бо ніхто не хотів брати, не бачили в ній хорошого робітника. З переляку сиділа, з горнувшись в куточку і плакала, розмазуючи сльози і грязь по щоках. Перед нею зупинилась жінка. Довго дивилась на неї, потім привела чоловіка і довго з ним розмовляла по-своєму. Потім підійшла до неї і взяла за руку. Повели до підводи. Привезли додому».

Бабуся з переляку, не знала що робити, куди сісти і взагалі де себе подіти. В сім'ї, в яку її привезли було подружжя, стара жінка (напевно чиясь мати) і двоє дітей. Крім неї, тут уже було три робітники з України – два чоловіки і жінка. Стара хазяйка довго дивилась на неї, щось говорила і сплескувала руками. Потім повела її до кімнати, помила її, дала одяг і, що зовсім дивно, пригорнула до себе і погладила по голові. Одяг нічим не відрізнявся від хазяйського. Так одягали всіх робітників. Їли завжди те, що і хазяїни, навіть білий хліб. Сідали за окремих стіл. Жодного образливого слова, чи побоїв від хазяїнів не знали. Стара хазяйка називала Марійкою.

Працювали по господарству. Годували свиней (було 15 штук), доїли та порали корів (6 голів). Працювали в полі. Коли була велика робота (сівба, збирання) виходили в поле і хазяїни. Працювали на рівних.

Коли визволили наші війська, дуже хотілось додому. Таких робітників збирали і звозили на розпридільник, потім відправляли додому в різних напрямках. Тут же ходили і вербували в різні військові частини допомагати по господарчій лінії. Бабуся завербувалась до танкової військової частини. Доводилось прати білизну, мити посуд, зашивати одяг, навіть копати окопи.

Коли частина повернулась додому, їх відпустили (ще кілька дівчат з села).

Добирались в основному пішки, на конях. Повернувшись додому, почала допомагати матері піднімати молодших брата і сестер. В селі не було чим зорати города, то доводилось копати. В кого були корови, то орали коровами.

Бабуся має статус учасника бойових дій та нагороди. Її життя – то вірець для нас, молодих.

Спогади Пономаренко Миколи Федоровича

На момент окупації я проживав в с. Руська Поляна, мені було 10 років. Руська поляна охоплює велику площу лісу. Про те що розпочалась війна я дізнався від диктора державного радіомовлення Левітана.

В серпні місяці війна дісталась до Руської Поляни. Дізнався я про це коли купаючись в озері, яке має назву Зелене, проїжджають німці на машинах з кулеметами, тягнуть гармати, везуть солдатів . Німці розпочали стріляти по лісу, у якому знаходились мої друзі, потім розпочали літати літаки і бомбить ліс і всю Руську Полянну. Бомби свистять, всі злякались, ми розпочали лягати на землю.

Місцеве населення поставилось до німців негативно, ніхто з населення урочисто не зустрів ворогів.

Репресії з боку німців були присутні проти влади колгоспу.

Фашисти призначили керівником сільського господарського виробництва німця на прізвище Кірш, не дивлячись на це люди продовжували працювати.

Не дивлячись на те що війна школи працювали, я пішов в третій клас із семи можливих. Там нам видавали молитвеники по яким ми вивчали Божу мову, крім цього ще були уроки історії. Викладав нашій вчитель Федір Михайлович.

У лісах організовували партизанські загони, отворились вони ще на початку окупації. Вночі вони виходили в село по продукти, вони не чіпали людей. Німці боялись ліс і старались знаходитись подальші від нього.

Вони жили в нашій хаті, інформацію я отримував з саморобних детекторних радіо, в інформацію що передавали вірив, слухав новини про наступ.

Селяни продовжували тримати худобу, ростити соняшники, пшеницю. В селі жив дід Сергій, він зробив пристрій для добування олії, і пристрій для подрібнення пшениці на муку, з них пекли їжу . Поліцаї крали худобу, селяни ставились до них негативно.

Німці не могли терпіти крадіжок, вони показали це тим що привселюдно вішали п'ять чоловік, ранених і вбитих партизанів катали по селу.

Базар працював лише в м. Черкаси, але батьки нічого не купували, їли те що вирощували, батьки носили ту одягу що була куплена до війни, мама шила одяг з грубої тканини. В селі ходили німецькі гроші «Марки», ми за них нічого не купували.

Церкви продовжували працювати, Лихачов був за батюшку, він і видав молитвеники по яким ми учили молитви. В селі не відмічали ніяких свят, ходила пригнічена атмосфера.

В Німеччину забирали масово, забрали мого дядю Йосипа та його майбутню дружину Галину там вони й познайомились. Були випадки коли люди тікали у ліс до партизан. Сергій Дрислюк до 1960 року сидів у погрибі, виходив лише вночі поїсти. Німців були ранені і лежали на полі, мій брат Леонід пішов туди щоб підірвати гранату і спробувати на собі ті відчуття від вибуху гранати. Ця грана вибухнула у нього в руці, медичну дорогу надали німці які на той час мали свій фельдшерсько-акушерський пункт в Земській школі, допомога була безкоштовна.

26 листопада 1943 року звільнили Руську Поляну, розпочались масові вбивства німців, вони в свою чергу відчували що їм потрібно відходити назад, вони підпалювали хати, руйнували село. Ставлення односельців до тих хто повернувся з Німеччини було радісне, дружлюбне, тепле. Більша частина вивезених селян до Німеччини на примусові роботи повернулися додому. Були випадки, коли жінки-остарбайтери привозили з собою дітей, яких народили в неволі. До них ставились з розумінням, допомагали чим могли.

На жаль, місцева адміністрація не надавала ніякої допомоги для відновлення господарства, відбудови хати, тому що всі були в однаковій обстановці і самі відбудовувались.